

А. Ложешник

Участь старшин козацьких формувань Південної України у Вітчизняній війні 1812 року

Уже пройшло 200 років від славних подій Вітчизняної війни 1812 р., але пам'ять і досі зберігає імена тих, хто своєю безстрашністю та мужністю довів свою любов і вірність Батьківщині та її народу. Пліч-о-пліч із російською регулярною армією захищали свій край і козаки. Серед козацьких старшин, які відзначилися у війні 1812 р., були і постаті, пов'язані з історією козацтва на Півдні України. Зокрема, колишній отаман Катеринославського козацького війська Матвій Іванович Платов, колишній отаман Бузького козацького війська Іван Кузьмич Краснов, колишній полковник Катеринославського війська Ісаєв, командири та командуючі 1-м, 2-м та 3-м Бузьких козацьких полків — майор Ельчанінов, осавул С. Ф. Жекул, ротмістр А. М. Чеченський, військовий полковник М. А. Немцо-Петровський та ін.

Їхні постаті розглядалися у дослідженнях М. Дубровіна, І. Бикадорова¹, А. Петрова² (розглянули участь у війні отаманів М. І. Платова та І. К. Краснова); А. Рудковського³ (документально підтвердив участь бузької старшини у війні 1812 р. та взятті Парижу); О. М. Дорошенко⁴, О. А. Бачинської⁵, С. Є. Калініна⁶ (праці яких присвячені військовій тактиці Бузького полку та його участі в кампаніях російсько-французької війни) та ін. Проте комплексного дослідження участі у війні 1812 р. старшини Південноукраїнських козацьких військ дотепер здійснено не було.

Серед керівників іррегулярних формувань, які брали участь у Вітчизняній війні, найбільш визначною та відомою є постать донського отамана М. І. Платова. Хоча життя цього воєначальника здебільшого було пов'язано з історією Війська Донського, слід відзначити, що свого часу (червень 1789 — червень 1796 рр.)⁷ він був першим та останнім керівником створеного за ініціативою Г. О. Потьомкіна Катеринославського (Новодонського) козацького війська. Тому М. Платова можна віднести до колиш-

ніх старшин одного з козацьких військ Півдня України. Майже від початку війни 1812 р. козаки під командуванням М. І. Платова, діючи в ар'єргарді, не дозволяли ворогу наблизитися до основних сил російських армій і нав'язували свої умови ведення бою⁸. Їх основними завданнями були розвідка, виставлення аванпостів, повідомлення командування про переміщення і наближення ворога, знищення мостів, утримування населених пунктів до тих пір, доки окремі частини регулярної армії не з'єднувались між собою⁹. На чолі з легендарним отаманом М. Платовим іррегулярне військо стало одним із основних винуватців загибелі наполеонівської армії в Російській імперії у компанії 1812 р. Перші перемоги над французькими військами козаки під командуванням М. І. Платова здобули біля сіл Мир, Соловійова переправа, Рудня, в містах Романів, Червоному, Смоленську¹⁰. Саме тоді отаману Платову було надано графське достоїнство. Під час бою 27 червня, коли проти козацьких військ Платова одночасно виступили бригади польської кавалерії під командуванням маршала Франції І. А. Понятовського, вестфальської та саксонської кавалерії під командуванням генералів В. Латур-Мобура та К. Турно, був застосований «венгер», який неодноразово приносив успіх козакам¹¹. Широковідомою була участь М. І. Платова в Бородинській битві. Нападаючи на кавалерію та піхоту ворога, козаки під його командуванням відшукували в них слабкі місця, знищували розвідників, канонірів та фуражирів, стежили за просуванням французьких військ під командуванням віце-короля Італії Е. Р. Богарне¹². Це дозволяло М. І. Кутузову підтягнути резерви, провести перегрупування військ, закріпити свої позиції. Під час відступу регулярних військ козаки вводили ворога в оману, стежили за його просуваннями¹³. Неодноразово ім'я військового отамана М. І. Платова пов'язувалось зі звитязними сторінками російсько-французької війни. Про

своє переслідування ворога він доносив головнокомандуючому: «Ворог втікає так, як ніколи й ніяка армія не могла відступати. Він залишає все своє майно, хворих, поранених, і ніяке перо історика не в змозі змалювати картини страхіття, яку залишає він на великій дорозі. Немає й десяти кроків, де б не лежали мертві солдати або коні». Наприкінці серпня М. І. Платов ніби через хворобу залишив керування ар'єргардом генералу Милорадовичу. Та дійсною ж причиною була не хвороба, а те, що, по-перше, М. І. Платов, не дивлячись на свій героїзм та рішучість на полі бою, ніколи не отримував відповідних доручень, по-друге — його ар'єргард був дуже слабким. Було у М. І. Платова і чимало ворогів, що заздрили його перемогам. В чому тільки не звинувачували отамана, ледве не в змові з Наполеоном, у всьому було багато брехні і не було правди. Але, на жаль, це стало, мабуть, однією з причин того, що його імені не було в списках нагороджених за Бородінську битву. Не став він і учасником знаменитих зборів у Філях, на яких вирішувалась доля Москви¹⁴.

Пліч-о-пліч з М. І. Платовим на полі бою знаходився й інший керівник донських козаків генерал-майор І. К. Краснов, який раніше (у серпні 1803 — жовтні 1806 рр.) був наказним отаманом Бузького козацького війська¹⁵. Перед початком війни генерал-майор важко хворів, але з отриманням звістки про вторгнення наполеонівської армії на територію Російської імперії він звернувся до М. І. Платова з проханням взяти його до лав діючої армії. Той, знаючи завзятість отамана в попередніх війнах, погодився. І вже при Мирі І. К. Краснов хоробро бере участь у битві, за що П. І. Багратіон оголосив йому «щиросерду подяку»¹⁶. Та отаманові так і не судилося стати учасником знаменитої Бородінської битви. За відсутності М. Платова І. Краснов очолив козаків на висотах Колоцького монастиря. Жорстким вогнем діяли ворожі та російські батареї; І. Краснов блискавкою пролітав з одного флангу на інший під хмарою куль, картечі та ядер. Під час одного з таких «перельотів» його застрілили з французької батареї та направили роковий удар. Поранена нога була так роздроблена та пом'ята, що її навіть важко було перебинтувати. Між тим ворожа кіннота активізувалася з лівого флангу, козацькі полки віддалялись під градом ядер. Потрібно було рятувати пораненого не від смерті, а від полону. По дорозі до Бородіна козаки зустрілись з Ілловайським, якому І. Краснов і передав керівництво, сказавши: «Відражай! Жени ворога, і я з радістю

помру!»¹⁷. Операція козацькому отаманові була проведена в похідній палатці М. Платова, але лікарі нічого не могли вдіяти, рана виявилась смертельною. Таким чином, І. К. Краснов став єдиним козацьким генералом, який загинув на полі бою. Але пам'ять про нього все-таки залишилась, 26 серпня 1904 р. «на вічну пам'ять про командира, який вів козацькі полки до перемоги», 15-му Донському козацькому полку було присвоєно ім'я генерала Краснова.

Вищезгаданий полковник Ісаєв на початку жовтня 1812 р., перебуваючи в маленькому загоні, надісланому генералом Ертелем для очищення Пінської дороги, зустрівся біля с. Лахве із ворожим загonom, що складався з 200 чоловік, і вирішив негайно його атакувати. Полковник з козаками риссю направився до Давид-містечка. Та під час битви козакам довелося спішитися і вибивати кожного стрілка. Після двогодинного бою ворог був розбитий, а хоробрий полковник Ісаєв поранений кулею навиліт¹⁸.

У війні 1812 р. брали участь і три Бузьких козацьких полки. При відкритті воєнних дій 1-й полк входив до складу авангарду 2-го піхотного корпусу під командою генерал-майора О. М. Всеволожського. Сотня полку під командуванням осавула С. Ф. Жекула, перебуваючи на березі Німану, одна з перших зіткнулась з ворожими військами. Неодноразово окремі частини полку брали участь в ар'єргардних сутичках¹⁹. Пліч-о-пліч з другом дитинства Денисом Давидовим ротмістр Чеченський, що очолював полк, обороняв Смоленськ. 4 жовтня у с. Вопки полк захопив транспорт з провіантом. Ворог відкрив вогонь. Впевнившись в тому, що захопити транспорт в лобовій атаці неможливо, ротмістр О. М. Чеченський спішив половину козаків і вдарив з тилу. «Цей вдалий вчинок, — відмічав Д. В. Давидов, — завершив поразку»²⁰. На Мстиславській дорозі партизани Чеченського і Давидова з'єдналися із головними силами російських військ. Тут М. І. Кутузов особисто подякував О. М. Чеченському за сумлінну службу²¹. Поряд з прийомним батьком О. Чеченський захищав центральний редут на Бородінському полі, що ввійшов в історію як «батарея Раєвського». Особливо підкреслюють сучасники рицарський характер Чеченського-Раєвського під час воєнних дій, його вміння цінувати мир та людське життя. У фронтових щоденниках Денис Давидов описує його вміння встановлювати дипломатичні відносини: «Чеченський зіштовхнувся з аванпостами австрійців під Гродно, взяв в полон двох гусарів і відразу ж відправив до генерала Фрейліха, що

очолював загін, який складався з 4 тисяч чоловік кінноти та піхоти й 30 гармат. Фрейліх прислав парламентаря віддячити О. Чеченському за поблажливий вчинок, командир полку же, скориставшись таким випадком, вирішив відразу розпочати переговори. Спочатку австрійський генерал оголосив про намір здати місто лише після того, як спопелить всі провіантні та комерційні крамниці, які вміщали в собі більше мільйона карбованців запасу. О. Чеченський наполягав на тому, що все поповнення ляже на плечі мешканців губернії, і через це він доведе лише свою недоброзичливість до росіян в такий час, коли будь-які дружні стосунки австрійців до нас наносили смертельну рану спільному поневолювачу. Після деяких вагань Фрейліх погодився залишити місто зі всіма запасами і вийшов з міста. Так сміливий і відчайдушний О. Чеченський зі своїм загоном пройшов з боями від Смоленська до Польщі. За взяття Гродно йому було присвоєно звання майора²². Перебував на полі бою і 3-й Бузький полк на чолі з майором К. І. Селістрановим. 3 листопада майор, прикриваючи м. Рогачів, атакував ворога при м. Журавичі і переслідував його до м. Старого Бихова.

Не стояли осторонь від наполеонівської війни і нащадки козацької старшини. Так, наприклад, син першого отамана Бузького козацького війська Петра Скаржинського — Віктор, який, наслідуючи приклад М. Р. Кантакузена, зібрав

та спорядив за власний рахунок дружину кількістю 111 чоловік.

Вступивши у війну, ескадрон брав участь в боях біля Воскрениці, Пружан, Кайданова. Генерал Лідерс, під командуванням якого вони перебували, у звіті імператору відзначив подвиги поміщика Херсонської губернії В. П. Скаржинського. В перші дні травня його ескадрон штурмував Борисов. В цьому бої було захоплено три наполеонівських прапори, з яких два захопили ополченці. Особливо відзначився В. П. Скаржинський при захопленні Вільнюса, де полк взяв у полон 18 наполеонівських офіцерів²³. Після війни був нагороджений орденом Святого Володимира IV ступеня з бантом, дещо пізніше отримав орден Святої Анни II ступеня із діамантами і рескрипт Благословенного монарха, а його полк отримав медалі, встановленні у пам'ять 1812 р.

Таким чином, старшина Південноукраїнських козацьких військ відіграла помітну роль у ході Вітчизняної війни 1812 р. Отамани та полкові командири завдяки своїй хоробрості та самовідданості залишили помітний слід у пам'яті нащадків. Їхні військові заслуги були відзначені на місцевому та державному рівні. Та для діючих командирів Бузького козацького війська Вітчизняна війна 1812 р. стала останньою. Пройде зовсім небагато часу, і їхнє військо буде розформовано, старшину переведуть на службу до регулярних російських військ.

¹ Быкадоров И. Казаки в Отечественной войне 1812 года. — М., 2008.

² Петров А. Война России и Турцией 1806–1812 гг. — СПб., 1885. — Т. 2.

³ Рудковский А. Сведения о Бугских казаках // Киевская старина. — 1890. — № 3. — С. 389–391.

⁴ Дорошенко О. М. Рід Скаржинських в історії Південної України (середина XVIII — початок XX століття) / Дисертація кандидата історичних наук. — Одеса, 2010.

⁵ Бачинська О. А. Бузьке козацьке військо 1785–1817 рр. // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX століття. — Одеса, 2000. — С. 45–51.

⁶ Калинин С. Е. Бугское казачье войско в 1812–1814 гг. — М., 2011.

⁷ Бачинська О. А. Катеринославське козацьке військо 1787–1896 рр. // Козацтво на Півдні України. Кінець XVIII–XIX століття. — Одеса, 2000. — С. 93.

⁸ Отечественная война 1812 года. Боевые действия в 1812 году / Материалы Военно-ученого архива Генерального штаба. — СПб., 1911. — С. 50.

⁹ Там само. — С. 51.

¹⁰ Беннигсен Л. Л. Письма о войне 1812 года. — К., 1912. — С. 41–45.

¹¹ Харкевич В. Действия Платова в арьергарде Багратиона в 1812 году. Кавалерийские бои при Мире и Романове. — СПб., 1901. — С. 13–16.

¹² Клаузевиц К. 1812 год. — М., 2004. — С. 134–136.

¹³ Беннигсен Л. Л. Письма... — С. 56–59.

¹⁴ Безотосный В. М. Донской генералитет и атаман М. И. Платов в 1812 году. — М., 1999. — С. 149–152.

¹⁵ Бачинська О. А. Бузьке... — С. 72.

¹⁶ Бескровний Л. Г. Бородино. Документы, письма, воспоминания. — М., 1962. — С. 189–190.

¹⁷ Глинка С. Л. Записки о 1812 годе // Каллаш В. В. Двадцатый год в воспоминаниях и переписке современников. — М., 1912. — С. 94–95.

¹⁸ Петров А. Война... — С. 79–80.

¹⁹ Калинин С. Е. Бугское... — С. 15.

²⁰ Бачинська О. А. Бузьке... — С. 49.

²¹ Калинин С. Е. Бугское... — С. 19.

²² Глинка С. Л. Записки... — С. 100–105.

²³ Дорошенко О. М. Рід Скаржинських... — С. 56–58.